

Keele ja meelega rollist võõrast omaks saamise teel professor Lazar Gulkowitschi näitel

ANU PÕLDSAM

Oma on üks omamoodi sõna: on enda oma ja võõra oma. On oma maa, kus paljudel on oma kodu – sageli oma kätega rajatud –, kus on omakorda oma tuba ja oma luba. On ka omariiklus, omavalitsus või mõnikord ka omavoli või isegi omakohus. On omainimesed – omaks saanud ja omaks võetud. On seda, mis meile omane ja seda, mida omame.

Et kedagi mitte-oma omaks võtta, on vaja endile teadvustada, mis on see oma, see meile omane, mida omaks võttes saab ka võõrast oma. Eriti oluliseks muutub oma piiritlemine ja rõhutamine aegadel, mil näib, et miski võõras on hakanud oma ohustama. Üsna sageli seostatakse seda oma, mis meid alal hoiab ja üheks seob, keele ja meelega. Nii on esimene samm omaks saamise teel enamasti just keele omandamine – see teeb võõrast oma nii tunnetuslikult kui ka ametlikult: Eesti kodanikuks saamiseks tuleb osata eesti keelt. Keel avab tee meelega juurde, võimaldab meelest osa saada. Eesti keele ja meelega kandja ning säilitaja on olnud ja on meie oma rahvuskeelne rahvusülikool. Rahvusülikool on aga ühtlasi ka paik, kus akadeemiline vaim end üle keele- ja rahvuspiiride vabalt liigutada saab, ning kus on varjupaiga leidnud mitmed vaimu- ehk teaduspagulased ja seda just praeguste oludega sarnastes tingimustes, kus Euroopas valitsevad ärevad ajad ning Eestis tõstab pead rahvuslikkus.

Seda kahetist funktsiooni kajastavad teatud mõttes veidi üle 80 aasta tagasi ilmunud Eesti päevalehed *Postimees*, *Waba Maa* ja *Maa Hääl*, mille 1934. aasta 14. septembri numbritest võib leida järgmised pealkirjad: „Ülikool 90 protsenti eestistunud“¹ ja „Ülikool kujuneb puhteestikeelseks“². Need artiklid tõstavad esile järgmist:

*Õppekeele suhtes oleme jõudnud peaaegu normaalsesse olukorda. Loenguid peetakse praegu eesti keeles 84,6 prots., saksa keeles 10,2 prots., wene keeles 0,86 prots., inglise keeles 1,7 prots., prantsuse keeles 1,5 prots., rootsi keeles 0,62 prots., poola keeles 0,21 prots. ja soome keeles 0,21 prot. Siia wõõrkeelsete loengute hulka kuuluvad ka need keelte loengud, mis peawadki olema wõõrkeelsed, et kuulajad harjuksid õpitawa wõõrkeelega. Kui need loengud maha arwata, siis tõuseb eestikeelsete loengute protsent 91,1-le, saksakeelseid jääb ainult 7,9 prots. ja õigus-teaduskonnas 4 wenekeelset loengut. Kõige rohkem saksakeelseid loenguid on filosoofia teaduskonnas 28, peale selle mõned loengud usu- ja arstiteaduskonnas.*³

Ja lisaks:

*Meie ülikool on möödunud aastal täienenud mitmete väljastpoolt asutatud õppetoolidega. Nende välismaiste professuuride läbi on meie ülikooli töö tublisti täienenud ja nende õppejõudude kaudu on olnud wõimalus astuda isiklikku ühendusse wastawate välismaadega. Juba paari aasta eest asutati rootslaste poolt rootsi keele ja kirjanduse professuur, mida täidab prof. P. W. Wiselgren. Möödunud sügisel asutati Poola walitsuse poolt poola keele lektoraat, mida täidab lektor J. Kaplinski. Itaalia walitsuse poolt asutati itaalia keele ja kirjanduse professuur, mida täidab prof. R. Fleri. Asutamisel on praegu prantsuse keele ja kirjanduse professuur Prantsuse walitsuse poolt, täitjaks jääb prof. L. Rudrauf, kes juba kauemat aega on pidanud loenguid Tartu ülikoolis.*⁴

¹ „Ülikool 90 protsenti eestistunud“, *Postimees*, 14.9.1934, 1.

² „Ülikool kujuneb puhteestikeelseks“, *Waba Maa*, 14.9.1934, 6; samuti „Ülikoolis algas töö“, *Maa Hääl: maarahva ajaleht*, 14.9.1934, 6.

³ „Ülikool 90 protsenti eestistunud“, *Postimees*, 14.9.1934, 1.

⁴ *Samas*.

Foto 1. Lazar Gulkowitsch
(Kühlerwindti foto,
Königsbergis) (TÜM).

Muuhulgas mainib Postimees, et „Möödunud semestril asutati ka „ühing juudi teaduse edendamiseks Tartu ülikoolis“ poolt juudi teaduste professor, mida täidab prof. L. Gulkowitsch.“⁵

Just Lazar Gulkowitsch (1898–1941)⁶ on hea näide nn vaimupagula kohta, keda kannustas tagant soov teadusega tegeleda ning kes suundus sinna, kus selleks kõige soodsamad tingimused valitsesid. Kirju elukäiguga Gulkowitsch sündis 1898. aastal Zirinis Minski kubermangus tänapäeva Valgevene aladel. Ta sai traditsioonilise juudi hariduse ning valmistus saama rabiks, kuid otsustas siis meditsiini ja filosoofiaõpingute kasuks Königsbergi ülikoolis, kus ta sai filosoofiadoktori kraadi, misjärel kutsuti ta 1924. aastal Leipzigi ülikooli, et võtta üle heebrea, aramea ja talmudi teaduste lektoraat sealse

⁵ *Samas.*

⁶ Pikemalt Gulkowitschi elu, tegevuse ja mõtteloolise pärandi kohta vt Anu Pöldsam, *Lazar Gulkowitsch – eine vergessene Stimme der Wissenschaft des Judentums. Seine Tätigkeit, sein Werk und seine Wirkung im zeitgeschichtlichen Kontext*, Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis, 25 (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2011).

usuteaduskonna juures. 1927. aastal jõudis Gulkowitsch oma uurimusega „Chassidismus religionswissenschaftlich untersucht“ („Hassidism religioonilooliselt uurituna“) habilitatsioonini ning 1932. aastal sai temast hilise judaismi erakorraline professor Leipzigi ülikooli filosoofiateaduskonnas. Kuid juba aasta hiljem pidi ta nagu paljud teised juudi õpetlased natsionaalsotsialistide võimuletuleku ja juutide tegevusvabadust piiranud riigiametnike seaduse tõttu ülikoolist lahkuma.

Ent tema teadustöö ei katkenud, vaid jätkus Tartus, kus 1934. aasta alguses alustas TÜ filosoofiateaduskonna juures tegevust juuditeaduse õppetool just sellisel kujul, nagu selle teadusharu rajajad 19. sajandil seda ette kujutanud olid – juuditeadust õpetati siin iseisva teadusdistsipliinina (ja mitte usuteaduskonnas abiteadusena), mis oli vaba konfessionaalsetest või rahvuslikest eelhoiakutest. Nii oli enne Teist maailmasõda, 1930. aastatel Euroopas valitsenud poliitiliselt keerulisest õhustikust hoolimata just Tartus ja ei kusa-gil mujal Mandri-Euroopas võimalik õppida judaistikat peaainena – kolmes õppeastmes kuni doktorikraadini välja – ning seda saksa ja heebrea keeles.⁷ See ei oleks aga saanud teoks ilma Eesti Vabariigi toetava suhtumiseta oma kultuurvähemustesse ning selle raames loodud juudi kultuurautonoomiata. Rahvusvähemuste esindajatest Eesti kodanikel oli õigus luua oma kulturomavalitsused ja anda haridust oma keeles. Just omakeelse hariduse edendamise soov ja vajadus viis kohaliku juudi kogukonna kõnealuse õppetooli avamise initsiatiivini.

Siinkohal olgu vahemärkusena öeldud, et tegelikult on juutidel kogu nende ajaloo vältel, mis nad diasporaas on elanud, olnud enam kui üks emakeel. Juutidel on palju keeli, ent kõige rohkem neist on tülisid tekitanud heebrea ja jidiši keel, mis lõhestasid Euroopa juudi kogukonna 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses sisuliselt kaheks. Heebrea keelt ilmaliku keelena toetav seltskond nägi hea meelega uue rahvusliku juudi kultuuri teket ning juutide naasmist Palestiina aladele. Nn heebrea keele tüli ei jätnud puudutamata ka Eestis elanud juute ning leidis kajastamist ka siinsete päevalehtede veergudele. Nii kirjutab näiteks 1934. aasta Sakala:

⁷ Pikemalt õppetooli kohta vt Katri Lindroos, „Judaistika õppetool Tartu Ülikoolis 1930. aastatel“, *Akadeemia*, 10 (1994), 2136–2149 ja Põldsam, *Lazar Gulkowitsch*.

Kolmapäeva õhtul Tallinna juudi gümnaasiumis oli korraldatud juudi luuletaja Bjaliku⁸ kõneõhtu. Bjalik peatus Tallinnas oma ringreisul. Luuletaja kõneles juudi rahvuslikkudest küsimustest ja toonitas, et juutide rahvuslikuks keeleks peab olema wana heebrea keel. Pärast Bjaliku kõnet võttis sõna kooli direktor J. Gurin, kes ütles, et tema on rahvusliku keele küsimuses erapooletu, kuna osa juute loeb juutide rahvuslikuks keeleks „jidišit“. Seepääle Bjalik sai ägedaks ja ütles direktori aadressil, et inimene, kes niiviisi räägib, on rumal. Koridoris jätkus tüli. Bjalik nimetas Gurinit korduvalt rumalaks ja trampis vihaseks jalgedega. Direktor soovitas Bjalikule istuda kodus ja mitte sõita ümber rahvuslikke küsimusi lahendama kuna ta on tasakaalutu. Bjalik lahkus linnagümnaasiumist. Kuuldawasti gümnaasiumi vanemate klasside õpilased pooldavad Bjalikut ja teatavad, et nad ei taha jätkata õppimist direktor Gurini juhatusel. Direktor ise aga on arvamisel, et õppetöö areneb normaalselt ja rahulikult nagu ennegi.⁹

Juudi kultuuroromavalitsus pidas omalt poolt vajalikuks asja avaliku pöördumisega selgitada:

Meie aja juudi kõige suurem kirjanik Bjalik, külastades Tallinna juudi gümnaasiumi, on oma kõnes seletanud: „Õppekeeleks peab olema heebrea keel. Praegu on Palestiinas käimas juudi rahwa renessanss. Wiimasel ajal on väga palju huwitawat ilmunud juudi kirjanduse ja kunsti alal. Awatud on heebrea ülikool, kuhu kogutud paremad juudi professorid. Selle renessansi keeleks on heebrea keel, samuti ka kõigi juutide koduseks keeleks Palestiinas. Ka igal pool mujal, kus asuwad juudid, on terve rea keskkoolide õppekeeleks heebrea keel. See keel on arenenud tunduvalt wiimasel ajal, ta on muutunud elawaks keeleks ja ainult ignorandid wõiwad rääkida, et siin olewat tegemist mingi sur-

⁸ Hajim Nahman Bjalik (1873–1934) oli üks kuulsamaid juudi luuletajaid ja kirjanikke, keda on peetud tänapäeva Iisraeli rahvusluuletajaks. Aastatel 1917–1940 tegutses Tallinnas H. N. Bjaliku nimeline Juudi Kirjandus-Dramaatiline Selts, mis mängis Eesti juutide kultuurielus kesksel rollil.

⁹ „Heebrea keele tüli Tallinnas“, *Sakala*, 19.12.1931, 3.

nud keelega. Heebrea keel on juudi rahwa rahvuslik keel. “Bjalik ei awaldanud mingit põlgust ka „idischi” vastu, keele vastu, mis juudi lihtrahwa kodukeeleks oli mõnedes maades ning kunagi polnud terve juudi rahwa keeleks. Seletamatuil põhjustel on idischi millegipärast oma kaitse alla võtnud juudi äärmised pahempoolsed ringkonnad väljaspool Palestiinat, vaatamata, et juudi töölised Palestiinas heebrea keelt räägiwad. Bjalik seletas et ka „idischi“ wõiks koolis õppida, pea tähelepanu peaks aga pöördama heebrea keelele. Bjalik awaldas imestust, et gümnaasiumi wanemates klassides on peaõppekeeleks wene keel. Kui mitte oma keel, siis olgu vähemalt riigikeel! On täiesti arusaamatu, mis alusel juudid Eestis on oma koolis teise vähemusrahwa keele walinud õppekeeleks. Juudi noorsugu peab kaswatatama juudi renessansi waimus. Samuti peab kaswatama temas armastust ja huwi selle rahwa kultuuri vastu, kelle riigi kodanik tema on. See kindlustab head läbisaamist riigi ja juudiwähemusrahwa vahel, kus juudid vähemusrahwustena elawad. See hra Bjaliku kõne tekitas suurt pahameelt juudi gümnaasiumi direktoris Gurinis, kes suure juudi külalise vastu äärmiselt ebawiisakalt end ülal pidas ja Bjalikule ütles: Niisugused kirjanikud wõiwad kodus istuda!” Et Bjalik on tunnistanud juudi rahwa juht ja meie aja suurim juudi kirjanik (tema teosed on tõlgitud paljudesse keeltesse, eesti keele on tõlgitud Bjaliku näidend mis lawastamisel) kutsus Gurini wiisakusetus Bjaliku vastu esile pahameele Eesti juutkonnas ja ka välismaal.¹⁰

Selliste vaidluste taustal oli juudi õppetooli rajamises üksmeelele jõudmine oluline samm ning just Gulkowitsch oma töökuse ja uuriva waimuga oli see, tänu kellele ei saanud Tartus avatud õppetoolist mitte lihtsalt Balti juutide haridusasutust, vaid koht, kus tegeleti juudi teadusega. Koos perega Tartusse saabununa pühendas Gulkowitsch end nii õpetamisele kui ka teadustööle. Elanud siin kolm aastat, asus ta 1937. aastal taotlema Eesti kodakondsust nii endale kui ka oma naisele Friedale ning kahele tütrele, Lea-Rivkale ja Sula-

¹⁰ „Heebrea-, eesti- ja wenekeele küsimus Juudi gümnaasiumis“, *Päewaleht*, 15.1.1932, 4.

mitile.¹¹ Tutvunud Gulkowitschi taustaga,¹² lubas siseministeeriumi üldosakond, et „vastavalt siseministri resolutsioonile võetakse teie kodakondsuse palve otsustamisele 27. oktoobril 1922. a vastuvõetud kodakondsuse seaduse paragrahv 8¹³ ettenähtud naturalisatsiooni korras ühe aasta pärast palve esitamise päevast, so pärast 16. aprilli 1938. a.“ Gulkowitsch aga soovis kiiremat asjade käiku, kuna „Võimalikult kiire vastuvõtt on minule tähtis eriti selle tõttu, et pean Tartu Ülikooli õppetooli huvides välismaale /ka Saksamaale/ sõitma ning sooviksin sel puhul arusaadavil põhjusil eesti kodanikuna esineda.“¹⁴ Seetõttu palus ta 22. juulil 1937 oma esitatud kodakondsuse palve otsustamisele võtta kodakondsuse seaduse paragrahv 9¹⁵ korras, jättes ära seaduses (§ 8) ettenähtud nõudmised ajamääruse, aga mitte keeleoskuse kohta.¹⁶ Taotlus rahuldati ning 7. augustil 1937 võeti Gulkowitsch perega naturalisatsiooni korras Eesti kodakondsusesse.¹⁷

Kogu ettevõtmisest loovad kõneka pildi nii Gulkowitschi enda palvekiri Eesti Vabariigi siseministrile kui ka tema soovitajate arvamused. Gulkowitsch kirjutab:

Eesti keelt valdan tarvilisel määral, mille tõenduseks Tartu Ülikooli eesti keele lektori Johannes W. Veski soovituskiri. Oma tegevusalal Juudi teaduse professorina sidemeid luues eesti teadusmeestega ja kultuuritegelastega, olen tundma õppinud eesti kultuuri ja teadust. Olen kohanenud ning omase leidnud

¹¹ ERA, 14-12-4534, 11.

¹² Siseministeeriumile esitatud salajase teatise kohaselt: „Kogutud andmetel on Saksa riigi kodanik Lazar Gulkowitsch sünd. 20. dets 1898 a, rahvuselt juut, Tartu Ülikooli õppejõud, korraliku elukommetega. Poliitilisel alal tegutsemises märgatud pole.“ ERA, 14-12-4534, 15a.

¹³ Kodakondsuse seadus. § 8 „Kodakondsuse naturalisatsiooni teel omandamiseks nõutakse, et kodakondsusesse astumise sooviavaldaja kuni soovi avaldamise päevani vähemalt kaks aastat ja peale soovi avaldamist ühe aasta alaliselt Eesti vabariigi territooriumil elanud. Kodakondsusesse astujatelt nõutakse Eesti keele tundmist.“ *Riigi Teataja*, 136 (1922), 2.

¹⁴ ERA, 14-12-4534, 16.

¹⁵ Kodakondsuse seadus § 9 „§ 8 ettenähtud nõudmised ajamäära ja keele kohta võivad ära jäetud saada väljamaalaste kodakondsusesse vastuvõtmise juures, kui nendel iseäralised teenused seltskondlikel, riigiteenistuse või sõjaasjanduse alal vabariigi kasuks või kui nad tuntud oma annete, teadmiste ja tööde tõttu ehk kui nad Eesti soost.“ *Riigi Teataja*, 136 (1922), 2.

¹⁶ ERA, 14-12-4534, 16.

¹⁷ ERA, 14-12-4534, 18.

*eesti vaimueluavaldusi ja sellepärast soovin ennast koos perega tihemalt Eesti riigi ja rahvaga siduda.*¹⁸

Gulkowitschi keeleoskust kinnitab ka Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli valitsuse välja antud ja rektor Johann Kõpu allkirjaga tunnistus (30. aprill 1937): „Käesolevaga tõendame, et dr. Lazar Gulkovitš on eesti keele kirjas ja sõnas sel määral omandanud, et ta igast loetavast ja kõneldavast eestikeelsest mõttekäigust täielikult aru saab.“¹⁹

Kodakondsusesse astumise taotlusele oli lisatud kolm soovituskirja, millest üks pärines Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna dekaanilt professor Peeter Tarvelilt, kellel oli Gulkovitschi sooviavalduse puhul Eesti riikkondsusesse astumise asjus au teatada, et „rahvusvaheliselt tuntud, väljapaistev teadusmees, kelle teaduslik ja õpetuslik tegevus Tartuski on olnud väga edukas. Nii filosoofiateaduskonnal kui ka kogu Tartu ülikoolil on tõsisest põhjust rõõmustada, et mõne aasta tagasi rajatud juudi teaduste õppetooli on õnnestunud täita selliste võimetega õpetlasega, nagu seda on dr. Gulkovitsch. Ka on viimane suhtlemises oma kolleegidega ja teistega osutunud igapidi sümpaatse iseloomuga isikuks, kes tunneb elavat huvi eesti kultuuri ja eesti rahva vastu ja on osanud sõlmida häid sõprussidemeid eesti kultuuritegelastega. Arvestades asjaolu, et dr. Gulkovitsch'i silmapaistev tegevus Tartu Ülikoolis on kõigiti kasuks nii meie ülikooli heale nimele kui ka kogu eesti kultuurile, tuleb igapidi tervitada ta kavatsust siduda oma isikut Eestiga veel tihedamini kui seni Eesti riikkondsusesse astumise teel. Seetõttu toetan kõige siiramalt prof. Gulkovitsch'i vastava sooviavalduse rahuldamist.“²⁰

Teine soovitaja, TÜ eesti keele lektor Johannes Voldemar Veski kirjutas:

Hr. Lazar Gulkovitš, juuditeaduste korraline professor Tartu Ülikoolis, on oma praeguse ameti pidamise kestel avaldunud mulle pikema-aegsete kokkupuutumiste ja asetleidnud mõttevahetuste kaudu isikuna, kes soojalt suhtub Eesti riigi elu positiivse arendamise nähtustesse ja oma erialal kaasahitavalt toimib

¹⁸ ERA, 14-12-4534, l. 1.

¹⁹ ERA, 14-12-4534, l. 13.

²⁰ ERA, 14-12-4534, l. 2.

meie ülikooli teadusliku taseme tõstmise suunas. Viimast tõsi- ja tõendavad eriti ta uurimused, mis on võitnud lugupidamist niihästi meie kodumaiste teadlaste peres kui ka põhjustanud isegi ümberorienteerumisi välismaiste eriteadlaste seas. Muu seas paistab silma hr. Gulkovitši elav huvi meie riigikeele vastu, mille praktilises tundmaõppimises ta on rohket edukust osutanud.²¹

Ning eesti ja üldise kirjanduse professor Gustav Suits kirjutas:

Nende ridade otstarbeks on pooldada ja tervitada TÜ juuditeaduse professori Lazar Gulkovitschi siirdumist EV kodakondsusesse. 1) Olen esiteks veendunud, et prof Lazar Gulkovitsch on ainulaadse kvalifikatsiooniga õpetlaseks omal alal. Ta etteastumine Eesti akadeemilise õppetegevuse ja teadusliku töö saavutusmärkide all tuleb kahtlemata kasuks TÜ kiirgusele. [...] 2) Tohiksin teiseks omalt poolt kinnitada, et prof Lazar Gulkovitschi siirdumine Eesti kodakondsusesse oleks ühtlasi väärt ja lojaalse kodaniku juurdevõitmine meie vabariigile. Nende aastate jooksul, mil prof Gulkovitsch Tartus juba on tegev olnud, on mul juhuseks olnud veenduda ta ehtsas eestisõpruses. Tervitan sümpaatse otsustusvõimega Eesti oludesse kohaneva suure õpetlase tõsist tahet meie maad ja rahvast teenida nagu oma kodumaad.²²

Kõnekam veelgi on Gulkowitschi tänukiri siseministrile, mis kannab daatumit 27. august 1937 ning milles seisab:

Lubage mul väljendada Teile oma suurimat tänu, et Teie heatahtliku resolutsiooniga minu Eesti Riigi kodakondsusesse vastuvõtt on teostunud mulle nii austaval kujul. Olen väga rõõmus, et võin mitte ainult faktiliselt, vaid ka välisel kujul rakendada oma tööd Riigi teenistusse, kes minu käsutusse on andnud mulle nii tänuliku tööala. Põhimõte, mida ma püüan saavutada kõigis oma teaduslikes töis seob mind kõige lähemalt sõprade ja mõtteosalistega, keda ma olen leidnud Eestis suurel arvul ja kelle poolt mulle on osutatud kõige peenemat ja

²¹ ERA, 14-12-4534, l. 4

²² ERA, 14-12-4534, l. 3.

intensiivsemat arusaamist ... mulle usaldatud Eesti Vabariigi kodakondsusesse kuuluvus ei tähenda mulle mitte ainult välist legitimeerimist, vaid on mulle viljaka töö põhialuseks ühiskonna teenistuses. On nähtavasti väliste tõsiasijade segipaisatus, mis toonud mind Eestisse. Kõrgesti austatud Härra Minister võlgnen Teile tunnustust, et olen sellesse juhuslikku olukorda kui ülesandesse suhtunud ja toimin selliselt ka edaspidi. Selles mõttes julgesin ma paluda vastuvõttu Eesti Vabariigi ühiskonda ja ma tean, et vaid sel eeldusel on mulle vastuvõtt omaks saanud. Lubage mul Teile kinnitada, et olen teadlik oma kohustuse suurusest ja tõsidusest. Loodan, et suudan seda näidata tegelikult oma edaspidise tegevusega Eesti Ülikooli teenistuses. Eesti Ülikool pakub mulle tööala, millist praegusel ajal on harva leida. Eesti Riik kindlustab meile sellise uurimise vabaduse, mis meid kõiki teeb võimeliseks ühiskonna teenistusele. Olen teadlik suurest kasust, mida mulle on osutanud Eesti Vabariigis valitsev mõttevabadus, kuna mulle on antud sõltumatult kõigist materjalistlikest ajatendentsidest võimalus vaimseks loominguks.²³

Eesti kodakondsuse saamine avas Gulkowitschile võimaluse vabalt liikuda ning nii käis ta järgmistel aastatel mitmel pool välismaal (Rootsis Uppsala ülikoolis, Inglismaal Cambridge ülikoolis ja USA-s Columbia ülikoolis) külalisloenguid andmas. Lisaks Tartu Ülikooli esindamisele väljaspool Eestit aitas Gulkowitsch riigi palvel hinnata ka siin tegutsenud inimeste heebrea keele oskust – nii pidi ta näiteks 1937. aasta suvel andma hinnangu ühes juudi koolis matemaatika- ja füüsikaõpetajana tegutsenud L. Atlase keeleoskusele (Gulkowitsch leidis, et tema heebreakeelne matemaatikaterminoloogia oli rahuldav, ent füüsika oma nõrk).²⁴ Siinkohal on huvitav märkida, et jidiši keelega seotud küsimustes pöördui pigem eesti keeleteadlase Paul Ariste poole.²⁵ Gulkowitsch käis Tartus elades lisaks Aristele läbi

²³ ERA, 14-12-4534, l. 19–20.

²⁴ ERA, 14-12-4534, l. 89–97.

²⁵ Paul Ariste (Berg) tundis muu hulgas huvi ka juudi kirjanduse, rahvaluule ja keelte vastu ning tal olid tihedad sidemed Tartu juudi kogukonnaga. Tema kirjutiste hulgas leidub ka kaks jidišikeelset artiklit („Etleche jidiše folkslider in dem liderrepertuar fun die estn“, *JIVO Bleter*, 3 (1932), 148–157; „Cu der hašpoe

ka teiste Eesti kultuuriloo oluliste tegelastega, nagu Alexander von Bulmerincqi, Uku Masingu²⁶, Pent Nurmekunna, Walter Andersoni, Gustav Suitsu jt-ga, ent sellegipoolest tundis ta puudust mõttekaaslastest. Tema kirjavahetusest tuntud juudi õpetlase Martin Buberi (1878–1965), antropoloog Franz Boase (1858–1942), rabi ja orientalist Immanuel Löwiga (1854–1944) võib välja lugeda, et suurema osa ajast pidi ta võitlema nii õppetooli majanduslike raskustega, mis takistasid ühtlasi edasist teadustööd, kui ka vaimse isolatsiooniga. Tartu pakkus küll oma aja kontekstis rahulikku varjupaika juudi teadustega tegelemiseks, kuid teisalt oli see piisavalt perifeerne, nii et siinsete teadlaste hääl ei kostnud kuigi kaugele.

1941. aastal hukatud Gulkowitschi panusest annavad aimu kokku 24 monograafiat ja artiklit, täiendavad käsikirjalised materjalid²⁷ ning tema enda koostatud uurimisprogramm. Gulkowitsch pidas enast eelkõige keeleteadlaseks: kogu tema looming on osa tema teravlikust ja sünteetilisest lähenemisest ainesele ning lähtub tema arusaamisest keele ja ajaloo olemusest. Gulkowitschit võib pidada ühel ajal nii keeleteadlaseks, keelefilosoofiks, religiooniloolaseks kui ka kitsamalt hasidismi uurijaks. Gulkowitschi teoste uurimine näitab, et need kõik – nii keeleteaduslikud kui hasidismialased religiooniloolised kirjutised – lähtuvad ühestainsast kontseptsioonist, milleks on kogu vaimse metafüüsiline üksiolemine (*Einheit des Geistigen*), kusjuures see vaimne eksplitseerub ajaloos oma struktuuriüksuste kaudu, milleks on mõisted. Mõisted, mis on oma olemuselt dünaamilised, mitte olevad (*Seiende*) vaid millekski saavad (*Werden-de*) astuvad sõnade läbi olemisest (*Sosein*) olemasolemissesse (*Dasein*)

fun jidiš oif nit-jidiše šprachn“, *JIVO Bleter*, 11 (1937), 83–85) ning ühtlasi oli ta ainus mittejuudist juutide esindaja 1937. aastal Pariisis peetud juudi kultuurikongressil (Ariste muljeid sellest kajastab *Postimees*, 12.10.1937, 5).

²⁶ Gulkowitsch oli üks Uku Masingu doktoritöö *Der Prophet Obadja* hindajatest: *Arvamused Tartu Ülikooli usuteaduskonna vakantse Vana Testamendi usuteaduse ja semi keelte professuurile kandideerija teaduslikkude tööde ja sobivuse kohta* [Meinungen zu den wissenschaftlichen Arbeiten und zur Tauglichkeit des Kandidierenden für die vakante Professur für die Theologie des Alten Testaments und der semitischen Sprachen der Theologischen Fakultät der Tartuer Universität] = ACUT, C XXV, 1 (Tartu, 1940), 7–8. Masing omalt poolt on pühendanud Gulkowitschi mälestusele oma luuletuse „Mistahes eksistentsialistidele orjusekõrvaseks“, vt Uku Masing, *Luule*, V (Tartu: Ilmamaa, 2004).

²⁷ Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (TÜR KHO), fond 47, Gulkowitsch, Lazar. Isikuarhiiv.

– seega on vaim, mõtlemine ja keel omavahel lahutamatult seotud, mõiste ja sõna, kultuur ja keel on identsed. Seega on kogu ajalugu Gulkowitschi jaoks põhimõtteliselt ideede ajalugu ehk mõttelugu (*Begriffsgeschichte*) ja ühtlasi ka keele ajalugu ning keeleteadus on samastatav kultuuriteadusega. Või nagu märgib 1936. aasta 12. oktoobri Postimees rubriigis „Tartu teated“: „Akadeemilises Ajaloo Seltsis kõneles pühapäeval prof. L. Gulkowitsch teemal „Ajalugu kui mõisteajalugu“. Kõneleja leidis, et igal rahval on mingi idee, mingi keskus, mille ümber keerleb tema olemasolu, mis moodustab terve rahva olemasolu ja ajaloo keskpunkti. Iga rahva ajaloo õppimise eelduseks on see, et tuleb leida, milles seisab tema ajaloo eksistents“.²⁸

Selle oma leidmine, milles seisab ühe rahva eksistents, ei ole vajalik aga mitte üksnes selle rahva ajaloo tundma õppimiseks, vaid ka selle rahva enda tundma õppimiseks – nii iseenda kui teiste poolt. Nii säilib see, mis on oma, ning ollakse ometi avatud võõrastele, kellest võivad saada omad.

Anu Põldsam, PhD, on Tartu Ülikooli usuteaduskonna judaistika lektor

²⁸ „Tartu teated“, *Postimees*, 12.10.1936, 6.

On the role of language and consciousness in the process of becoming “one of our own” upon the example of Professor Lazar Gulkowitsch

ANU PÕLDSAM
University of Tartu

Based on archive materials, the article explores the importance of language and consciousness in the process of becoming an Estonian citizen upon the example of Professor Lazar Gulkowitsch (1898–1941). The scholar of *Wissenschaft des Judentums*, Lazar Gulkowitsch was born and raised in a traditional Jewish family in Zirin (Belarus), he acquired his doctoral degree in philosophy at the Albertus University in Königsberg, worked at Leipzig University (Germany) first as a lecturer on Late Hebrew, Jewish-Aramaic, and Talmudic Studies at the faculty of theology and then as an associate professor of the Study of Late Judaism at the faculty of philosophy. In 1934–1940 he was the head of the chair for Jewish Studies at the University of Tartu (Estonia). He was killed by the Nazis during the occupation of Estonia in the summer of 1941. His scholarly objective was to capture the phenomenon of Judaism as a historical and current entity especially from the aspect of language by exploring Hebrew as a reflection of and basis for the history of Jewish ideas; outlining both its formal-grammatical and material-conceptual aspects. For this purpose he applied a method based on the history of ideas (*begriffsgeschichtliche Methode*), defining the central ideas of the Jewish culture (God, good, *Hesed*, etc.). Language—a central part in his scholarly work—also played an important role to him in the process of becoming an Estonian citizen.